KOKAND UNIVERSITY HERALD SCIENTIFIC E-JOURNAL
ISSN: 2181-1695

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI
KOKAND UNIVERSITY HERALD
ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

OAK: 01-08/1819/6

www.herald.kokanduni.uz

RAUF PARFI SHE’RIYATIDA ERKINLIK KONSEPSIYASINING BADIIY TALQINI

Umrzakova Muattar Oybek qizi,
Qo‘qon universiteti Andijon filiali o‘qituvchisi.
DOI: https://doi.org/10.54613/g6wbf219

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ

Qabul qilindi: 2-oktabr 2026-yil
Tasdiqlandi: 5-oktabr 2026-yil
Jurnal soni: 19-B
Maqola raqami: 38

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Rauf Parfi, erkinlik konsepsiyasi, poetika, lirik subyekt, Turkiston, ruhiy erkinlik, tarixiy xotira, shamol, so‘z, badiiy ramz

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlaridagi o‘zbek she’riyatining yirik vakili Rauf Parfi ijodida erkinlik konsepsiyasining badiiy talqini o‘rganiladi. Tadqiqotda erkinlikning shaxsiy-ruhiy, milliy-ijtimoiy va estetik-poetik ko‘rinishlari o‘zaro bog‘liq ma’no qatlamlari sifatida tahlil qilinadi. Shoirning “Ona Turkiston” to‘plamidagi “Og‘riq”, “Siyovush faryodi”, “Turkiston yodi”, “Shamollar”, “Bitiktosh”, “So‘zlar”, “Usmon Nosir” va “Ona tilim” asarlari asosiy badiiy material sifatida tanlangan. Mazkur matnlarda Vatan, ona til, tarixiy xotira, so‘z, shamol, yo‘l, osmon, tosh va yurak obrazlarining erk g‘oyasini voqelantirishdagi funksiyasi ochib beriladi. Lirik “men”ning faqat individual kechinmani emas, balki xalqning tarixiy taqdirini o‘z zimmasiga oluvchi ma’naviy subyekt sifatida shakllanishi tadqiqotning markaziy masalalaridandir. Shoir poetikasida erkinlik bir yoqlama tantanavor g‘oya bo‘lib qolmay, iztirob, vijdoniy mas’uliyat, ichki qarshilik, intilish va umid bilan murakkab munosabatda namoyon bo‘lishi asoslanadi. “Shamollar”dagi dinamik metafora, “Bitiktosh”dagi tarixiy xotira timsoli hamda “Ona tilim”dagi til va o‘zlik birligi badiiy-estetik jihatdan izohlanadi. Tadqiqotda matnga tayangan germenevtik, kontekstual, semantik-stilistik va motiv tahlili usullaridan foydalaniladi. Natijada Rauf Parfi she’riyatida erkinlik mazmuni shaxsning ruhiy mustaqilligi, millatning tarixiy o‘zligini anglashi va badiiy so‘zning mustaqil pozitsiyasi kesishgan nuqtada shakllanishi ko‘rsatiladi. Maqolada erkinlikni faqat ijtimoiy-siyosiy shior sifatida talqin qilish shoirning poetik tafakkuri murakkabligini to‘liq ochib bera olmasligi ta’kidlanadi.

ABOUT THE PAPER

Accepted: 2 October 2026
Approved: 5 October 2026
Volume: 19-B
Paper number: 38

KEYWORDS

Rauf Parfi, concept of freedom, poetics, lyrical subject, Turkestan, spiritual freedom, historical memory, wind, poetic word, symbolism

ANNOTATION

This article examines the artistic interpretation of the concept of freedom in the poetry of Rauf Parfi, a major representative of modern Uzbek literature. Freedom is considered as an interconnected system of personal and spiritual, national and social, and aesthetic dimensions. The primary corpus consists of the poems “Og‘riq” (Pain), “Siyovush faryodi” (The Lament of Siyavush), “Turkiston yodi” (Memory of Turkestan), “Shamollar” (Winds), “Bitiktosh” (Inscribed Stone), “So‘zlar” (Words), “Usmon Nosir”, and “Ona tilim” (My Mother Tongue), available in the collection Ona Turkiston. The study investigates how such recurrent images as homeland, native language, historical memory, the word, wind, roads, the sky, stone, and the heart articulate the desire for freedom. Particular attention is paid to the lyrical self, which emerges not merely as a voice of personal experience but also as an ethical subject identifying with the historical destiny of the nation. Parfi’s freedom is not represented as a straightforward declaration of victory; rather, it is shaped by suffering, moral responsibility, inner resistance, aspiration, and hope. The dynamic metaphor in “Shamollar”, the historical symbolism of “Bitiktosh”, and the relationship between language and identity in “Ona tilim” are examined through close reading. The research combines hermeneutic interpretation, contextual analysis, semantic and stylistic observation, and motif analysis. The findings suggest that freedom in Parfi’s poetry develops at the intersection of spiritual autonomy, the recovery of national memory, and the independence of the poetic word. The article argues that a narrowly political reading cannot fully explain the complexity of the poet’s artistic imagination and that the ethical and aesthetic dimensions of freedom must be interpreted together.

Kirish

Rauf Parfi she’riyati o‘zbek lirikasida shaxs va zamon munosabatini teran badiiy izlanishlar orqali talqin qilgan hodisalardan biridir. Uning she’rlarida inson o‘z kechinmasi bilan chegaralanib qolmaydi: u til, tarix, milliy xotira va adolat haqidagi savollar bilan yuzma-yuz keladi. Shu jihatdan erkinlik shoir uchun faqat tashqi to‘siqlardan xalos bo‘lish ma’nosini anglatmaydi. U vijdon oldidagi mas’uliyatni saqlash, haqiqatni so‘zlash, o‘zligini tanish va millat taqdiri bilan ruhiy aloqani uzmaslik kabi ma’naviy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashadi. Parfining “Ona Turkiston” to‘plamiga yozilgan kirish so‘zida asarlarning bir qismi avval muayyan tuzatishlar bilan e’lon qilingani, to‘plamda esa asl matn qayta tiklangani qayd etiladi [1]. Bu dalil poetik so‘zning erkinligi masalasini matnning o‘z tarixi bilan ham bog‘lab ko‘rish imkonini beradi.

Tadqiqotning dolzarbligi erkinlikni shoir lirikasida bir-biridan uzilgan mavzular yig‘indisi emas, balki turli ramz va motivlarda namoyon bo‘luvchi yaxlit konseptual maydon sifatida o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. “Turkiston” poetik makon sifatida tarixiy xotirani uyg‘otsa, “shamol” ruhiy bezovtalik va yangilanishning ziddiyatli quvvatini

bildiradi; “so‘z” esa erkin shaxsning borligini tasdiqlaydigan axloqiy harakatga aylanadi. Bunday mushtaraklikni anglash uchun alohida satrning lug‘aviy ma’nosi bilan cheklanmay, obrazning butun matndagi harakatini, lirik subyekt pozitsiyasini va she’rning tarixiy-madaniy kontekstini hisobga olish lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi Rauf Parfi she’riyatida erkinlik konsepsiyasining asosiy semantik qirralarini aniqlash va ular qanday badiiy shakllarda ifodalanganini ko‘rsatishdan iborat. Shu maqsadda, birinchidan, shaxs erki va ichki qarshilikning lirik ko‘rinishlari; ikkinchidan, milliy ozodlik, tarixiy xotira hamda ona til bilan bog‘liq tasavvurlar; uchinchidan, shamol, yo‘l, osmon, bitiktosh va so‘z obrazlarining poetik vazifalari tekshiriladi. Erkinlik talqinining mazkur uch yo‘nalishini shartli ajratish mumkin, biroq badiiy matnda ular bir-birini doimo to‘ldirib boradi. Shu sababli maqola alohida she’rlarni sharhlash bilan birga, ularning umumiy ma’no tizimini ham tavsiflaydi.

Adabiyotlar tahlili

Rauf Parfi ijodiga bag‘ishlangan izlanishlarda shoirning ramziy tasvirga moyilligi, metaforik tafakkuri, milliy xotira va lirik qahramonning ruhiy olami yetakchi muammolar sifatida tilga olinadi. Masalan, Behzod Fazliddinning “Rauf Parfi she’riyatida shamol obrazi” tadqiqotida shamol bir vaqtning o‘zida najot va xavf, harakat va beqarorlikni anglatuvchi ko‘pqatlamli timsol sifatida tushuntiriladi [3]. Tadqiqotchining fikricha, “Shamollar” she’rida ayrim o‘xshatishlardan ko‘ra butun matnning metaforik qurilishi muhim. Mazkur yondashuv erkinlik konsepsiyasini izohlashda samarali: shamolga birgina “ozodlik” ma’nosini yuklash uning ijtimoiy xavotir, tarixiy bezovtalik va ruhiy kurash bilan bog‘liq boshqa qirralarini chetlab o‘tadi.

Fazliddinning “So‘z saltanati” nomli adabiy-tanqidiy maqolasida Rauf Parfi she’riyati ilk davrdagi intim va tabiatga yaqin ohanglardan murakkab falsafiy-intellektual izlanishlargacha bo‘lgan jarayon sifatida talqin qilinadi [4]. Ushbu kuzatish ijodiy taraqqiyot masalasini o‘rtaga chiqaradi. Biroq erkinlik mazmunini qat’iy “dastlab shaxsiy, keyin ijtimoiy” sxemasida ifodalash to‘g‘ri emas: shoirning ko‘plab matnlarida insonning ruhiy iztirobi va tarixiy davr iztirobi bir vaqtning o‘zida mavjud. Demak, ijodiy evolyutsiyani yetakchi badiiy vositalarning murakkablashuvi, ovoz va murojaat shakllarining kengayishi nuqtayi nazaridan baholash asosliroq ko‘rinadi.

M. Xayrullayevaning “Rauf Parfi she’riyatida inson va tabiat tasviri” maqolasi tabiat obrazlarining inson ruhiyati bilan aloqadorligiga bag‘ishlangan [6]. Unda tabiat manzarasining oddiy fon bo‘lib qolmasdan, lirik kechinmani kuchaytirishi ko‘rsatiladi. Mazkur natijadan kelib chiqib, Parfi she’riyatidagi shamol, daryo, osmon va bahor obrazlarini shaxsni o‘rab turgan makon sifatida emas, balki u bilan muloqotga kirishuvchi poetik kuchlar sifatida tekshirish mumkin. Jumladan, daryo davomiy harakatni, yo‘l intilishni, osmon esa chegara va ufq haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi. Shunga qaramay, ularning mazmuni har bir she’rning kontekstida aniqlanishi zarur.

M. Ibodovaning “Rauf Parfi so‘z orqali ozodlikni yaratgan shoir” nomli maqolasi so‘z va erkinlik o‘rtasidagi aloqaga e’tibor qaratadi [7]. Tadqiqotda badiiy so‘z insonni ichki mustaqillikka yetaklovchi vosita sifatida ko‘rilgan. Bu fikr “So‘zlar” hamda “Ona tilim” she’rlarini tahlil qilishda muhim nazariy tayanch bo‘la oladi. Shuningdek, u ma’lum bir chegarani ham talab qiladi: she’rdagi “so‘z” tushunchasi har doim faqat ijod erkinligini anglatmaydi, ba’zan milliy meros, insonlararo murojaat va haqiqatni himoya qilish majburiyatini ham ifodalaydi. Shu bois uning badiiy funksiyasi so‘zning takrorlanishi, poetik sintaksis va matndagi boshqa timsollar bilan munosabati orqali belgilanadi.

2026-yilda ZiyoNET kutubxonasida To‘laboyev Olim Oltinovichning “Rauf Parfi she’riyati poetikasi” mavzusidagi avtoreferati qayd etilgan [5]. Tadqiqot maqsadida shoirning adabiyot tarixidagi o‘rni, mavzular doirasi, poetik mahorati va badiiy kashfiyotlarini ochib berish belgilangan. Oliy attestatsiya komissiyasining ushbu ilmiy ish bo‘yicha e’lonida Turkiston birligi g‘oyasi, poetik shakllar, vazn, janr va tasvir vositalarini o‘rganish asosiy yo‘nalishlar qatorida ko‘rsatilgan [10]. Mazkur ilmiy kontekst erkinlik masalasini shunchaki mavzuiy tasnifdan tashqariga olib chiqish, uning shakl va mazmun birligida qanday yaratilishini tahlil etish dolzarbligini tasdiqlaydi.

“Turkistonim kabi yonar u...” deb nomlangan ilmiy-ommabop tahlilda Parfi lirikasidagi zulmat va tong, jamiyat ideali va milliy ozodlik tasvirlariga murojaat qilingan [8]. Mazkur manba “Tong otmoqda...” kabi she’rlardagi qarama-qarshi timsollarni muayyan tarixiy davr ruhiyati bilan bog‘lab tushunishga yordam beradi. Lekin poetik tasvirdagi har qanday tongni bir ma’noda siyosiy g‘alaba, har qanday zulmatni faqat siyosiy istibdod deb qabul qilish asarning ko‘pma’noliligini cheklaydi. Tasvirda shaxs ruhiyatidagi yangilanish, umumbashariy xavotir va tarixiy umid birlashishi mumkin; ayni shu ko‘pqatlamlilik Rauf Parfi uslubining muhim belgilaridandir.

Parfining o‘z asarlari ilmiy sharhlar uchun eng muhim manba hisoblanadi. “Ona Turkiston” elektron nusxasida “Og‘riq”, “Siyovush faryodi”, “Turkiston yodi”, “Shamollar”, “Bitiktosh”, “So‘zlar”, “Usmon Nosir” va “Ona tilim” kabi asarlar izchil berilgan [1]. Shuningdek, “Sakina”, “Sabr daraxti” va “Saylanma” singari nashrlarning mavjudligi boshqa tadqiqotlar bibliografiyasida qayd etiladi [2; 6]. Biroq mazkur maqoladagi bevosita matniy tahlil va sahifa ko‘rsatkichlari birinchi navbatda “Ona Turkiston”ning tekshirilgan elektron nusxasiga asoslangan. Shu yondashuv turli nashrlardagi matn va sahifalarning aralashib ketishidan saqlaydi.

Mavjud tadqiqotlar Rauf Parfi poetikasining alohida muhim tomonlarini batafsil yoritgan bo‘lsa-da, erkinlikning shaxsiy-ruhiy, tarixiy-milliy va badiiy-so‘zga doir talqinlarini bir matniy tizim sifatida kuzatish ham samarali yo‘nalishdir. Bunda konsepsiya deganda tayyor g‘oyalar jamlanmasi emas, she’rlar o‘rtasida qayta-qayta paydo bo‘lib, har gal o‘zgarib boruvchi ma’no munosabatlari tushuniladi. Masalan, shamol bir she’rda xavf va tahdidni anglatishi, boshqa bir she’rda esa harakat ehtiyojini kuchaytirishi mumkin. Vatan ham geografik nomdan tashqari xotira, til, shaxsiy qismat va axloqiy sadoqatning umumiy timsoli bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur ish ana shu o‘zgaruvchan semantik aloqalarni izohlashga qaratilgan.

“Ona Turkiston” to‘plamining ichki tuzilishi ham erkinlik mavzusining ifodalanishi uchun muhim kontekst yaratadi. To‘plamdagi she’rlar yakkama-yakka o‘qilganda turli hissiy holat va mavzularni anglatadi, biroq ularni yonma-yon talqin etish Vatan, so‘z, xotira va adolat atrofidagi mushtarak savollarning takrorlanishini ko‘rsatadi. “Og‘riq”dagi qalb va Vatan munosabatidan “Shamollar”dagi jamiyat hamda insoniyat haqidagi bezovta tafakkurga, undan “Ona tilim”dagi milliy o‘zlik masalasiga o‘tish umumiy semantik davomiylikni yuzaga chiqaradi. Bu kuzatuv asarlar yagona syujetga qurilgan degani emas: ularning ohangi, lirik vaziyati va badiiy tuzilishi turlicha. Shunga qaramay, takrorlanayotgan ramzlar asarlar o‘rtasida assotsiativ aloqalarni hosil qiladi. Shu ma’noda to‘plamni erkinlik konsepsiyasining bir necha estetik imkoniyatini namoyon qiluvchi poetik makon sifatida o‘qish mumkin. Bunda matnlarning alohida badiiy mustaqilligi saqlangan holda ularni bog‘lovchi semantik munosabatlar ko‘rsatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning asosiy materiali Rauf Parfining “Ona Turkiston” to‘plami elektron nusxasidagi tanlangan she’rlardir [1]. Tanlash mezoni erkinlik mazmunini bevosita yoki bilvosita yuzaga chiqaruvchi takroriy obrazlar va lirik vaziyatlarning mavjudligidan iborat. Matnga tayangan germenevtik usul vositasida obrazlarning ramziy, hissiy va tarixiy qatlamlari sharhlandi; kontekstual yondashuv esa Vatan, millat, tarixiy shaxs va ona tiliga murojaatlarning g‘oyaviy vazifasini yoritishga xizmat qildi. Semantik-stilistik tahlil metafora, antiteza, ritorik savol, murojaat va takrorning badiiy imkoniyatlarini aniqlashga qaratildi.

Motiv tahlili orqali “yo‘l – intilish”, “shamol – bezovtalik va o‘zgarish”, “so‘z – haqiqat va mas’uliyat”, “tosh – xotira va bardosh” kabi aloqalar she’rlararo qiyoslandi. Ular oldindan qat’iy belgilangan kodlar sifatida emas, konkret matnlardan chiqarilgan ehtimoliy semantik markazlar sifatida qo‘llandi. Mazkur tadqiqotda korpusning statistik reprezentativligi yoki sonli umumlashtirish da’vo qilinmaydi: xulosalar tanlangan asarlarning yaqindan o‘qilishi, motivlar takrorlanishi va ularning poetik tuzilishdagi vazifasi bilan chegaralanadi. Matnning aniq sahifalari faqat tekshirilgan elektron nusxa bo‘yicha berildi.

“Konsept” va “motiv” tushunchalarini farqlash tahlilning izchilligini ta’minlaydi. Motiv – she’rda qaytalanuvchi obraz yoki vaziyatning ma’lum mazmuniy yo‘nalishi; konsepsiya esa shu motivlar o‘zaro munosabatidan shakllanuvchi kengroq badiiy-falsafiy qarashlar tizimidir. Shunday ekan, “shamol” so‘zining takrorlanishi o‘z-o‘zidan erkinlik konsepsiyasini isbotlamaydi. Uning qaysi obrazlar bilan yonma-yon kelgani, lirik subyekt munosabatini qanday o‘zgartirgani va matnning hissiy ohangiga qanday ta’sir ko‘rsatgani tekshirilgandagina uning konseptual vazifasi aniqlanadi. Bunday yondashuv shoir ijodiga oldindan tayyor talqinlarni yuklamasdan, xulosani matn dalillari asosida ishlab chiqish imkonini beradi.

Natijalar

Tahlil natijalariga ko‘ra, Parfi lirikasidagi erkinlik mazmunini uch o‘zaro tutash qatlam orqali tavsiflash mumkin: shaxsning vijdoniy-ruhiy mustaqilligi, xalqning tarixiy-madaniy o‘zligini saqlash istagi va badiiy so‘zning haqiqatni izlashga qaratilgan erkin harakati. Mazkur qatlamlar “Og‘riq” she’rida ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. Lirik qahramon Vatanga yuzlanar ekan, sog‘inch va fidoyilikni o‘z ichki dunyosining asosiy tayanchiga aylantiradi. Matndagi “Har kim o‘z qalbiga o‘zidir hoqon” fikri [1, 2-b.] ichki hukmronlikning tashqi mavqedan farq qilishini ko‘rsatadi. Bu yerda shaxs erki o‘z qalbini idora qilish va haqiqat izlash mas’uliyati bilan bog‘langan.

“Og‘riq”dagi shaxsiy iztirob bilan milliy dard o‘rtasidagi o‘tish juda muhim. She’r boshida Vatanga bo‘lgan shaxsiy sog‘inch kuchli bo‘lsa, keyingi satrlarda bu tuyg‘u tarixiy va ma’naviy vazifa darajasiga ko‘tariladi. Yurak, yara, xotira, nur va najot tushunchalari bir semantik tarmoqni hosil qiladi. Yurak nafaqat qayg‘uni sezuvchi a’zo, balki erkinlikning ichki maskani sifatida tasavvur etiladi; yara esa ojizlik belgisi bo‘lib qolmay, uyg‘oq xotira va qarshilik manbaiga aylanadi. Demak, Parfi poetikasida azobning o‘zi erk emas, biroq azobga munosabat insonning erkin axloqiy tanlovini ochib beradi.

“Turkiston yodi”da ozodlik tarixiy xotira bilan chambarchas bog‘langan [1, 3-b.]. Yo‘l, dala, osmon, maqbara va tovush singari obrazlar makonni shunchaki geografik tasvir sifatida emas, tarixiy izlar saqlanadigan ruhiy muhit sifatida namoyon qiladi. Lirik subyekt o‘tmish voqealarini tashqaridan kuzatmaydi; ularni bugungi o‘zligining bir qismi sifatida boshdan kechiradi. She’rda xotiraning jarohatlovchi va uyg‘otuvchi xususiyatlari yonma-yon turadi: tarix yuki ruhni siqadi, ayni paytda befarqlikdan chiqishga majbur etadi. Shu jihatdan milliy erkinlik avvalo unutmaslik, tarixni o‘z taqdiri sifatida tan olish faoliyatiga yaqinlashadi.

“Siyovush faryodi”da tarixiy-afsonaviy obrazning murojaatlari orqali erkinlikning yanada fojiali qirrasi namoyon bo‘ladi [1, 2-b.]. Siyovush shaxsiy ovoz emas, qayta-qayta jarohatlangan, ammo so‘nmagan xotiraning poetik vakili sifatida o‘qilishi mumkin. Uning dunyoga savol berishi she’rni bir tomonlama hikoyadan dramatik suhbatga aylantiradi. Savol va murojaatlar javobni tayyor holda bermaydi; aksincha, o‘quvchini nohaqlik, zo‘ravonlik va insoniy bardosh haqida fikrlashga undaydi. Erkinlik bu yerda fojiani inkor etish emas, fojiadan keyin ham o‘z ovozini yo‘qotmaslik imkonidir.

“Shamollar” she’ri Rauf Parfi poetikasidagi erkinlik talqinini yoritishda markaziy o‘rin tutadi [1, 6-b.]. Nasriy she’rga yaqin sarbast tuzilish, tez almashuvchi obrazlar, keskin assotsiatsiyalar va jumlalar parchalanganligi tashqi dunyo tartibsizligi bilan lirik tafakkurdagi bezovtalikni birlashtiradi. Dor, cho‘yan, temir, daryo va shamol kabi narsalarning odatiy ma’nolari o‘zgaradi: kundalik hayot detali birdan zo‘ravonlik va xotira bilan bog‘liq belgiga aylanishi mumkin. “Derazamni ochadi bo‘ron” ifodasi [1, 6-b.] ichki olam bilan tashqi dunyo orasidagi chegaraning buzilishini anglatadi. Bunday dinamika erkinlikni tinch va tayyor holat emas, ongni befarqlikdan chiqaradigan keskin tajriba sifatida ko‘rsatadi.

“Bitiktosh”da esa mutlaqo boshqa semantik ritm mavjud: beqaror shamolga qarshi bardavom tosh timsoli qo‘yilgandek ko‘rinadi [1, 7-b.]. “Bu — toshga aylangan erkdir, bardoshdir” ifodasi [1, 7-b.] tarixiy xotira va qat’iyatning birlashganini bildiradi. Tosh bir tomondan sukunat va o‘tmishga tegishli buyum bo‘lsa, ikkinchi tomondan avlodlararo murojaatni saqlovchi belgi vazifasini bajaradi. Ajdodlar izining bitiktosh orqali bugunga yetib kelishi ozodlikning vaqt ichida davom etadigan madaniy tajriba ekanini anglatadi. Natijada “shamol – o‘zgarish” va “tosh – saqlanish” qarama-qarshiligi bir konsepsiya doirasida muvozanatlashadi: erkinlik yangilanishni ham, xotirani asrashni ham talab qiladi.

“Ona tilim”da erkinlik ona tilning taqdiri bilan bog‘langan ma’naviy huquq sifatida ko‘rinadi [1, 12–13-b.]. Shoir ona tiliga insoniy tuyg‘u va jon bag‘ishlaydi, uni milliy tarixning tirik ifodasiga aylantiradi. “Elim, Ona tilim, ruhimning qoni” misrasi [1, 13-b.] til va ruhiy o‘zlikning ajralmasligini anglatadi. Bu bog‘liqlikda til faqat fikrni uzatish vositasi emas; shaxsning dunyoni idrok etish va o‘z tarixiy tajribasini nomlash qobiliyatidir. Ona tiliga sadoqat hissi yakkalanish bilan tenglashtirilmaydi: u insonning o‘z ovozi orqali umumbashariy suhbatda qatnashish imkoniyatini ham mustahkamlaydi.

“So‘zlar” va “Usmon Nosir” she’rlari badiiy ijod erkinligining axloqiy mazmunini ochadi [1, 11–12-b.]. “So‘zlar”da inson mavjudligi turli gap shakllari, murojaat va kundalik iboralar bilan bog‘lanib, nutqning faqat xabar berish emas, yashashni anglash funksiyasi ko‘rsatiladi. “Usmon Nosir”da esa shoirlik qismati, tazyiq va adolatsizlikka nisbatan og‘riqli munosabat oldinga chiqadi. Shunday qilib, badiiy so‘z bir paytning o‘zida yaratuvchi kuch, tarixiy guvohlik va vijdon mezoniga aylanadi. Bu asarlarda erkinlikni she’r shaklining cheklovsizligi bilan tenglashtirish yetarli emas: muhim masala ijodkorning haqiqat oldidagi javobgarligidir.

Shoirning “She’riyat” nomli asari erkinlikning san’atga aloqador qatlamini yanada yorqinroq ko‘rsatadi [1, 7–8-b.]. Unda she’riyat oddiy estetik mashg‘ulot sifatida emas, insoniyatning turli davrlariga hamroh bo‘lgan ma’naviy tajriba sifatida personifikatsiyalanadi. Lirik qahramon so‘z san’atini inson iztirobini anglash, o‘z davri bilan bahslashish hamda ruhiy kuch topish vositasi darajasiga ko‘taradi. Asardagi turli madaniy ishoralar bu tajribaning faqat bitta millat yoki bir tarixiy davr chegarasida qolmasligini bildiradi. Shu tariqa Parfi poetikasida milliy ozodlik va umuminsoniy insonparvarlik o‘zaro zid tushunchalar emas. Xalq xotirasiga sadoqat badiiy dunyoqarashni toraytirish emas, aksincha, boshqa tarixiy tajribalarni tushunishga yo‘l ochish shakli bo‘la oladi. Biroq mazkur umumlashma bevosita she’rning obrazlar tizimidan chiqarilgan talqin ekanini, muallifning nazariy dasturi sifatida qabul qilinmasligi kerakligini qayd etish muhimdir.

Erkinlik g‘oyasining badiiy ifodasini ko‘rsatishda ritorik savollar bilan tasdiq gaplar o‘rtasidagi almashinuv ham ahamiyatlidir. “Siyovush faryodi”da javobsiz savollar o‘quvchini tarixiy adolatsizlik ustida to‘xtashga majbur qilsa, “Bitiktosh”da qat’iy hukm ohangidagi tasvirlar davomiylik va sadoqat tuyg‘usini kuchaytiradi. “Shamollar”dagi keskin, ba’zan uzilgan sintaktik tuzilma esa fikr jarayonining barqaror chegaralarga sig‘mayotganini sezdiradi. Demak, erkinlik faqat obrazlar darajasida emas, poetik gapning ohangida ham yaratiladi. Qarshilik ruhi ba’zan tantanavor chaqiriq shaklida, ba’zan past ovozdagi e’tiroz yoki og‘riqli

so‘roq sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan lirik nutqning ichki harakati shoirning falsafiy g‘oyasini o‘quvchiga bevosita his qildiruvchi muhim estetik vosita hisoblanadi.

Muhokama

O‘rganilgan asarlar qiyosi erkinlikning poetik modeli bir necha ziddiyatli juftliklar orqali shakllanishini ko‘rsatadi: xotira va unutish, sukunat va ovoz, zulmat va yorug‘lik, befarqlik va daxldorlik, qo‘rquv va bardosh. Har bir qarama-qarshilik she’rda tayyor axloqiy hukm sifatida berilmaydi; aksincha, obrazlar o‘rtasidagi keskinlik orqali sezdiriladi. Masalan, “Shamollar”da shamolni faqat ijobiy, faqat xaloskor kuch deb baholash qiyin. U qo‘rquvni ham, fikrning uyg‘onishini ham ifodalay oladi. B. Fazliddinning shu obrazga bag‘ishlangan tahlili ham bunday semantik ikkiyoqlamalilikni alohida ko‘rsatadi [3]. Natijada erkinlikning o‘zi ham kurash va tavakkal bilan birga idrok qilinadi.

Parfi lirikasida shaxsiy “men” va jamoaviy “biz” o‘rtasidagi munosabat ham muhim. “Og‘riq”da shaxsiy murojaatdan boshlangan lirik oqim “Turkiston yodi”da tarixiy avlodlar tajribasiga ulanadi; “Siyovush faryodi” va “Usmon Nosir”da esa tarixiy yoki adabiy shaxs taqdiri umummilliy savol darajasiga ko‘tariladi. Bunday o‘tish oddiy mavzu kengayishi emas, lirik subyektning mas’uliyati ortib borishidir. Qahramon o‘z qalbini himoya qilish bilan kifoyalanmay, o‘tmish ovozlarini ham eshitishga majbur bo‘ladi. Shu sabab erkinlik individual xohishlarning mutlaq ustunligi emas, boshqalarning dardi oldida jim qolmaslik qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Badiiy shakl va erkinlik g‘oyasining aloqasi alohida e’tiborga loyiq. “Shamollar”ning sintaktik parchalanishi va keskin o‘tishlari, “Bitiktosh”ning ixcham va qat’iy obrazlari, “Ona tilim”ning murojaatga asoslangan ohangi turlicha shakllangan. Bu turfalik shuni anglatadiki, muallif erkinlik haqida gapirar ekan, tayyor bitta poetik qolipga bo‘ysunmaydi. Biroq har qanday shakliy yangilikni erkinlikning avtomatik isboti deb hisoblash ham noto‘g‘ri: mazmunni yaratuvchi asosiy omil shakl bilan lirik vaziyatning uyg‘unligidir. Shaklning erkinlashuvi poetik ovozdagi mustaqillikni kuchaytirishi mumkin, lekin uning qimmati aynan ma’no yaratish imkoniyati bilan belgilanadi [5; 10].

Poetik makon tizimida yo‘l, tog‘, daryo, osmon va xarita obrazlari diqqatga sazovor. “Ona Turkiston”dagi ayrim she’rlarda yo‘l uzoq va mashaqqatli, ammo davom etishga undovchi harakat maydoni bo‘lib keladi [1, 9–11-b.]. Xarita oddiy geografik sxema sifatida emas, qahramonning ruhiy kechinmalariga qo‘shilgan xotira belgisi sifatida gavdalanadi. Tog‘ va daryo tasviri harakat hamda davomiylikning ikki xil modelini beradi: biri yuksalish va to‘siqni yengish, ikkinchisi uzluksiz oqim va tiriklikni ifodalaydi. Shunday qilib, erkinlik makonsiz mavhum tushuncha bo‘lmay, lirik shaxsning o‘z dunyosi bilan munosabatida badiiy shakl oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Parfi, R. Ona Turkiston: she’rlar to‘plami. 1993-yildagi to‘plamning elektron nusxasi. Ziyouz.com kutubxonasi. URL: https://www.ziyouz.com/books/uzbek_zamonaviy_sheriyati/Rauf%20Parfi.%20Ona%20Turkiston.pdf

2. Parfi, R. Sakina: saylanma. – Toshkent: Muharrir, 2013.

3. Fazliddin, B. Rauf Parfi she’riyatida shamol obrazi // Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. – 2018. – 1-jild, 1-son. URL: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/513854

4. Fazliddin, B. So‘z saltanati (Rauf Parfi poetik olamiga bir nazar) // Xurshid Davron kutubxonasi. – 27.03.2016. URL: https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/behzod-fazliddin-soz-saltanati-rauf-parfi-poetik-olamiga-bir-nazar.html

5. To‘laboyev, O. O. Rauf Parfi she’riyati poetikasi: avtoreferat. – 2026. ZiyoNET kutubxonasi. URL: https://library.ziyonet.uz/book/145748

6. Xayrullayeva, M. Rauf Parfi she’riyatida inson va tabiat tasviri // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2023. – 3-jild, 5-son, 2-qism. – B. 18–22. URL: https://www.in-academy.uz/index.php/EJSSPC/article/view/7734

7. Ibodova, M. Rauf Parfi so‘z orqali ozodlikni yaratgan shoir // Integration of Education and Science: Global Challenges and Solutions. – 2025. – 1-jild, 1-son. – B. 96–98. URL: https://worldconferences.us/index.php/iesg/article/view/32

8. Turkistonim kabi yonar u... Rauf Parfi she’riyatida inson orzusi, jamiyat ideali va ozodlik talqini // Oyina.uz. – 07.02.2024. URL: https://oyina.uz/uz/article/2477

9. Oltinbekov, O. Rauf Parfining adabiy-estetik qarashlari. – Toshkent: Muharrir, 2013.

10. O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi. To‘laboyev Olim Oltinovichning “Rauf Parfi she’riyati poetikasi” mavzusidagi DSc dissertatsiyasi himoyasi haqida e’lon. URL: https://www.oak.uz/index.php/pages/29373

Muhokamaning yana bir jihati shundaki, Rauf Parfi she’riyatidagi ozodlik motivini shoirning barcha matnlariga birdek tatbiq etish kerak emas. Intim kechinmalar, tabiat va falsafiy savollar mustaqil badiiy qimmatga ega; ularni har safar siyosiy ramzga aylantirish talqinni biryoqlama qiladi. Boshqa tomondan, ochiq tarixiy va milliy murojaatlarni ham faqat individual ruhiy kechinmaga qisqartirib bo‘lmaydi. Matnning o‘zi qaysi ma’no qatlamiga urg‘u berayotganini ko‘rsatadi. Shu metodologik ehtiyotkorlik Rauf Parfining o‘ziga xos poetikasini tushunishda, erkinlikning estetik va axloqiy ma’nolarini ajratmasdan yoritishda muhimdir.

Rauf Parfi she’riyatidagi erkinlikni anglashda tarixiy xotira va bugungi zamonga munosabatning qo‘shilishi ham alohida ahamiyatli. “Turkiston yodi”da ajdodlar merosi bugunga murojaat qiluvchi kuch bo‘lsa, “Shamollar”da ayni zamonning shiddati odamlarning bir-biriga, jamiyatning o‘z tarixiga nisbatan mas’uliyatini dolzarblashtiradi. Bu ikki holat bir-birini to‘ldiradi: o‘tmishsiz erkinlik ma’nosiz shior bo‘lib qolishi, bugungi hayotga daxldor bo‘lmagan xotira esa faqat sog‘inch bilan cheklanishi mumkin. Shoir obrazlarida bu ikki xavf o‘rtasidagi taranglik saqlanadi. Shuningdek, she’rlarda erkinlik ko‘pincha yakunlangan natija emas, davomli ruhiy harakat tarzida tasvirlanadi. Shu sabab yo‘l, daryo va shamol kabi harakat timsollari ayniqsa samarali ishlaydi. Ularning har biri insonning o‘zlikni saqlash bilan bir paytda o‘zgarishga ochiq bo‘lish zaruratini turlicha ifodalaydi. Aynan mana shu ichki ziddiyatlar erkinlik konsepsiyasining poetik teranligini belgilaydi.

Xulosa

Rauf Parfi she’riyatida erkinlik konsepsiyasi ko‘pqatlamli badiiy-falsafiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiq qilingan she’rlarda shaxs erki vijdoniy mustaqillik va ichki qarshilik bilan, milliy ozodlik tarixiy xotira va ona tilni asrash bilan, estetik erkinlik esa badiiy so‘zning haqiqatni izlash imkoniyati bilan bog‘langan. “Og‘riq” ruhiy mustaqillikni, “Turkiston yodi” xotira mas’uliyatini, “Shamollar” befarqlikka qarshi bezovta tafakkurni, “Bitiktosh” madaniy bardavomlikni, “Ona tilim” esa til va o‘zlikning uzviyligini yorqin ifodalaydi. Bu yo‘nalishlarning tutashuvi shoirning yaxlit erkinlik tasavvurini shakllantiradi.

Tahlil natijasida badiiy ramzlar mazmuni harakatda ekanligi aniqlandi: shamol ham xavf, ham uyg‘onish; tosh ham o‘tmish, ham bardosh; yo‘l ham mashaqqat, ham intilish; so‘z ham ijod, ham axloqiy javobgarlikni bildiradi. Demak, erkinlik obrazlarning lug‘aviy ma’nosida emas, ularning kontekstual munosabatlari va lirik subyekt tanlovida yuzaga keladi. Rauf Parfi poeziyasida ozodlikni faqat siyosiy shior yoki faqat ichki tuyg‘u darajasida talqin qilish yetarli emas. U shaxs, millat, xotira va san’at orasidagi mas’uliyatli aloqani badiiy jihatdan anglash shaklidir. Keyingi tadqiqotlarda turli nashrlarning matniy variantlarini qiyoslash, ramzlar takrorining kengroq korpusini tuzish va she’riy shakl bilan konseptual mazmun munosabatini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq